

MOS-Programma

Inhoudstafel

1	Inleiding	3
2	Context	3
2.1.1	MOS doorheen de jaren	3
2.1.2	Evaluatie	4
2.1.3	Internationale kaders rond leren voor een duurzame samenleving	5
3	Samenwerkingsverband	7
3.1	MOS-partners	7
3.2	Personeel	8
3.3	Werkingsmiddelen	8
4	Monitoring en evaluatie	8
4.1	Doelstellingencascade en indicatoren	8
4.2	Opvolging, evaluatie en afstemming met het onderwijs	10
5	MOS-programma	11
5.1	Missie	11
5.2	Visie	11
5.3	Impactdoelstellingen	11
5.4	Strategische en operationele doelstellingen	12
	SD 1: De MOS-trajectbegeleiding ondersteunt scholen bij concrete realisaties voor een duurzame leer- en leefomgeving.	12
	SD 2: Het MOS-professionaliseringsaanbod versterkt de competenties van het schoolpersoneel om van hun school een duurzame leer- en leefomgeving te maken.	14
	SD3. MOS versterkt initiatief voor een duurzame leer- en leefomgeving	14
5.5	Verklarende woordenlijst	16

1 INLEIDING

Het MOS-programma is een gezamenlijk initiatief van **7 partners**: de Vlaamse overheid, de vijf Vlaamse provincies en de Vlaamse Gemeenschapscommissie. MOS helpt leerkrachten en directies om van hun school een duurzame leer- en leefomgeving te maken, samen met de leerlingen, het schoolteam en het netwerk van de school.

Scholen¹ die zich registreren als MOS-school maken hun engagement kenbaar en zijn deel van een groeiende **community van 'duurzame scholen, straffe scholen'**. MOS ondersteunt die scholen om een zo groot mogelijk draagvlak te creëren en om de duurzame zorg voor de leefomgeving zo stevig mogelijk in de lessen, in het schoolbeleid en in de schoolcultuur te verankeren.

Voor ongeveer 60% van de scholen vormt MOS dé basis voor een geïntegreerde en structurele werking rond omgevingsuitdagingen op school. MOS is een lerende en enthousiasmerende gemeenschap van leerkrachten en directies die met een positieve aanpak ecologische duurzaamheidsuitdagingen in de hele schoolwerking willen integreren.

In 2018 werd het huidige MOS-programma vormgegeven. De partners sloten bestuurs-overeenkomsten om de MOS-werking met ingang van 1 januari 2020 t.e.m. 31 december 2024 vorm te geven. Deze werden bij beslissing Vlaamse Regering van 26 april 2024 verlengd tot 31 augustus 2025.

Als deel van het gezamenlijke engagement, voerde MOS een evaluatie uit van de werking (bijlage). Daaruit blijkt dat de combinatie van trajectbegeleiding, professionaliseringsinitiatieven en ander ondersteunend aanbod van MOS sterk wordt gewaardeerd en dat MOS scholen aanzet om positieve actie te ondernemen in functie van een duurzame leer- en leefomgeving.

Het ontzorgen van leerkrachten en directies op vlak van duurzaamheidseducatie blijft erg relevant. Het is daarbij cruciaal dat de werking aansluit bij de bestaande of toekomstige minimumdoelen en eindtermen in het Vlaamse basis- en secundair onderwijs. Op basis van de evaluatie formuleren de MOS-partners een geactualiseerd MOS-programma.

2 CONTEXT

2.1.1 MOS doorheen de jaren

MOS is een lerende en enthousiasmerende gemeenschap van leerkrachten en directies die met een positieve aanpak ecologische duurzaamheidsuitdagingen in de hele schoolwerking willen integreren. Met ruim 20 jaar ervaring in het Vlaamse onderwijs en een werking in 60% van de scholen, vormt MOS dé basis voor een geïntegreerde en structurele werking rond omgevingsuitdagingen op school.

MOS werd in **2001** opgestart onder de naam '**Milieuzorg Op School**'. Van bij het begin was MOS een samenwerking tussen het Departement Omgeving, de Vlaamse provincies en de Vlaamse Gemeenschapscommissie. De kiem voor het huidige MOS werd echter al gelegd in **1993**, toen de Vrije Universiteit Brussel een onderzoekopdracht kreeg om een milieuzorgsysteem voor de Vlaamse secundaire scholen uit te werken. In **1997** introduceerde de Vlaamse overheid het educatief milieuzorgproject 'Groene School' in het secundair onderwijs. 178 secundaire scholen stapten mee in dit project.

¹ Door de Vlaamse Gemeenschap erkende scholen voor basis en secundair onderwijs.

In **2001** startte het project MOS voor het basisonderwijs. Vanaf **2002** werd het werkveld van MOS uitgebreid naar het secundair onderwijs: Groene School en MOS smolten samen en de naam 'Groene School' verdween. De MOS-werking werd opgebouwd rond een erkenningsprincipe via MOS-logo's. De erkenning als MOS-school verliep initieel in 3 stappen: scholen konden 1 tot 3 MOS-logo's behalen, afhankelijk van de criteria waaraan ze voldeden. In het schooljaar 2003-2004 behaalden 165 basisscholen het eerste logo. In het schooljaar 2007-2008 kwam er nog een 4de stap bij: scholen konden een internationale erkenning krijgen als Eco-School, met de 'Green Flag' van de Foundation for Environmental Education (FEE) als symbool.

In **2013** startte MOS een vernieuwingsoperatie op aan de hand van aanbevelingen uit een **grondig extern onderzoek** van de werking en de noden van de doelgroep. Hierbij stapte MOS af van het gebruik van logo's. Om meer structurele impact en gedragsverandering te realiseren, koos MOS voor minder planlast voor de scholen en meer coaching op maat van het schoolteam.

Waar in de beginjaren de focus nog op directe milieuzorg en -winst op school lag, is de strategie van MOS doorheen de tijd mee geëvolueerd met ontwikkelingen in het omgevingsbeleid, het onderwijslandschap en de brede maatschappij. De focus kwam meer te liggen op **educatie voor duurzame ontwikkeling (EDO)** en de **omgang met (lokale en globale) duurzaamheidsvraagstukken**. MOS focust sinds **2014** inhoudelijk op een breed scala aan duurzaamheidsthema's zoals het ontharden en vergroenen van speelplaatsen, buiten leren, klimaatverandering, duurzame voeding, biodiversiteit, duurzame energie, afval, circulaire economie en bewust verbruiken, duurzame mobiliteit en water. MOS is sindsdien geen acroniem meer van 'Milieuzorg Op School', maar een begrip op zich: 'MOS – duurzame scholen, straffe scholen'. Scholen kunnen zich registreren op de Groene Kaart met duurzame, straffe scholen. Door zich te registreren als MOS-scholen, treden de scholen toe tot de MOS-community en geven ze hun duurzaam engagement een gezicht.

De MOS-partners herbevestigden na evaluatie hun samenwerking in **2018** met het huidige MOS-programma.

Vanaf 2020 vormen ook de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen (SDGs) en het Global Action Programme for Sustainable Development (GAP) kaders voor de nieuwe klemtonen van het MOS-programma:

- focus op lokale thema's die voor de leerlingen en het schoolteam van de MOS-scholen herkenbaar zijn
- focus op het professionaliseren van leerkrachten en directies
- focus op het verspreiden van praktijkvoorbeelden en uitwisseling tussen scholen
- coaching en begeleiding op maat en op vraag van de scholen

2.1.2 Evaluatie

Het MOS-programma is doorheen de jaren verschillende malen grondig geëvalueerd, waarna de werking en de doelstellingen werden bijgestuurd. Op die manier wist MOS zich telkens aan te passen aan wijzigende noden en context bij de scholen en aan nieuwe beleidsprioriteiten.

De evaluatie van de MOS-werking 2020-2024 gaat in bijlage. Deze omvat het evaluatieverslag met de indicatoren voor de doelstellingen van het programma. Voor deze evaluatie werden gegevens verzameld bij de leerkrachten/directies om de kwaliteit van de werking op te volgen. Daarnaast voerde MOS een externe review van de werking uit die de doeltreffendheid, doelmatigheid en kwaliteitscultuur van de MOS-werking onderzocht.

Met een bereik van 60% van de scholen (64% basisscholen, 50% secundaire scholen), wist MOS een sterke community te bouwen. Steeds meer leerkrachten en directies deden een beroep op MOS. Ze geven aan dat het MOS-aanbod hen versterkt om initiatief te nemen rond duurzaamheid op hun

school. Ondanks vele uitdagingen in het onderwijs (coronacrisis, lerarentekorten, veranderende minimumdoelen ...) sloeg het MOS-aanbod goed aan in 2020-2024. De combinatie van trajectbegeleidingen, vormings- en netwerkmomenten, online aanbod, actiedagen ... wordt goed onthaald en geapprecieerd door leerkrachten, zoals blijkt uit de evaluatiescores die ze geven. De evaluatie vormt een pleidooi om de gevolgde strategie verder te zetten.

Uit de review kan geconcludeerd worden dat MOS op doeltreffende wijze heeft bijgedragen aan duurzaamheidscompetenties en een duurzame leer- en leefomgeving in het Vlaamse leerplichtonderwijs. Ook concludeert het onderzoek dat MOS veel bereikt met de ingezette middelen (doelmatigheid). Voor beide elementen formuleert de review aanbevelingen, die verwerkt zijn in het programma hieronder.

2.1.3 Internationale kaders rond leren voor een duurzame samenleving

De Beleidsnota Omgeving (2024-2029) wijst op het belang van samenwerking met en engagement van burgers en professionals om de omgevingsuitdagingen aan te pakken. Om engagement op te nemen, zijn kennis, vaardigheden en attitudes (samen competenties) noodzakelijk. Daarin speelt het onderwijs een cruciale rol.

Het MOS-programma baseert zich op onderstaande internationale beleidskaders en dynamieken om hierin een versterkende rol op te nemen.

De **Green Skills Roadmap voor Vlaanderen** wijst op de urgentie om versterkt in te zetten op competentie-ontwikkeling die rekening houdt met de sterk toenemende vraag naar “groene vaardigheden” in sectoren als circulaire economie, de bouw, nutsbedrijven (energie) en de verwerkende industrie. Daarbij gaat het om een mix van technische vaardigheden, generieke STEM-competenties, en professionele en transversale vaardigheden zoals duurzaamheidscompetenties.

Op Europees niveau wijzen de **Europese Green Deal** en de **EU-biodiversiteitsstrategie** voor 2030 op de sleutelrol die scholen spelen om van de groene transitie een rechtvaardig en inclusief succes te maken. De ontwikkeling van een **Europees competentiekader voor duurzaamheid** is één van de beleidsmaatregelen van de Europese Green Deal als katalysator voor de bevordering van leren over ecologische duurzaamheid in de Europese Unie. In **GreenComp**, het Europees referentiekader voor duurzaamheidscompetenties, wordt een reeks duurzaamheidscompetenties aangegeven die in onderwijsprogramma's kunnen worden opgenomen om lerenden te helpen kennis, vaardigheden en attitudes te ontwikkelen die bijdragen tot manieren om met empathie, verantwoordelijkheid en zorg voor onze planeet en voor de volksgezondheid te denken, te plannen en te handelen.

De EU-raad bracht op 16 juni 2022 een specifieke aanbeveling uit over **leren voor de groene transitie en duurzame ontwikkeling**, waarin ze lidstaten oproept om het **onderwijs te versterken** op vlak van de groene transitie en duurzaamheid zodat alle lerenden toegang hebben tot duurzaamheids- en milieueducatie en **de kennis, vaardigheden en attitudes ontwikkelen om duurzamer te leven**.

De EU erkent ook in haar **Europese vaardighedenagenda** de belangrijke rol van onderwijs om de vraag aan groene kernvaardigheden voor de arbeidsmarkt te lenigen door het integreren van milieu- en klimaatthema's in algemeen onderwijs, hoger onderwijs, beroepsonderwijs en -opleiding en onderzoek. De **EU-strategie voor jongeren** ijvert ervoor dat jongeren de nodige educatie ontvangen om tot een samenleving te komen waarin zij op vlak van milieu actief zijn, ook in hun eigen leven.

Op internationaal vlak erkennen de **Verenigde Naties (VN)** de belangrijke rol van onderwijs in het bevorderen van duurzame ontwikkeling en benadrukken de rol van het leerplichtonderwijs als een van de belangrijkste actoren in dit proces.

De **Agenda 2030 van de Verenigde Naties (2015)** is een actieplan voor mensen, voor de planeet en voor welvaart. In deze Agenda worden 17 Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen (SDGs) naar voor geschoven. In de vierde **Duurzame Ontwikkelingsdoelstelling** wordt expliciet verwezen naar **Educatie voor Duurzame Ontwikkeling (EDO)** onder 4.7. De VN roept op ervoor te zorgen dat “alle lerenden

zich de kennis en vaardigheden eigen maken die nodig zijn om duurzame ontwikkeling te bevorderen onder andere via vorming omtrent duurzame ontwikkeling en duurzame levenswijzen, mensenrechten, gendergelijkheid, de bevordering van een cultuur van vrede en geweldloosheid, wereldburgerschap en de waardering van culturele diversiteit en van de bijdrage van de cultuur tot de duurzame ontwikkeling.” Ook in Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen 11 (duurzame steden en gemeenten) en 13 (klimaatverandering) wordt verwezen naar het belang van educatie.

UNESCO bracht een kadertekst Duurzaamheidseducatie voor de periode 2020-2030 (2019) uit en een Roadmap voor implementatie ervan door overheden en andere stakeholders (2020). In 2021 werd dit engagement bekrachtigd met de goedkeuring van de Verklaring van Berlijn over onderwijs voor duurzame ontwikkeling. Naar aanleiding van deze verklaring schreef de **Vlaamse UNESCO Commissie** (VUC) een advies ter versterking van Educatie voor Duurzame Ontwikkeling (EDO) in Vlaanderen. De VUC beveelt beleidsmakers en betrokken actoren aan om het EDO-aanbod in Vlaanderen toegankelijker te maken door dit beter te coördineren en te communiceren, scholen te ondersteunen bij een integrale schoolbenadering van EDO (“whole school approach”), samenwerking tussen scholen en de lokale gemeenschap te bevorderen, EDO in mondiaal perspectief te zien en de samenwerking tussen de beleidsdomeinen Onderwijs en Omgeving te versterken.

In 2022 werd tijdens de 9e ministeriële conferentie Milieu voor Europa van de **UNECE** (United Nations Economic Commission for Europe) een strategie aangenomen voor Duurzaamheidseducatie 2021-2030 die volledig afgestemd is op het UNESCO-kader hierrond.

De UNESCO², de Europese Commissie^{3,4} en wetenschappelijk onderzoek⁵ wijzen op het belang van een **integrale schoolbenadering**, waarbij de school inspanningen levert om duurzaamheid in te bedden in alle aspecten van de leeromgeving, zoals lesgeven en leren, beleid, facilitair beheer en partnerschappen met lokale en bredere gemeenschappen. Op die manier wordt leren verbonden met betekenisvolle ervaringen. Meer conceptuele kennis wordt gecombineerd met de ontwikkeling van vaardigheden die essentieel zijn voor kritisch denken, creativiteit, samenwerking en probleemoplossend vermogen. Deze aanpak bevordert ook het leggen van verbanden tussen verschillende vakgebieden, wat bijdraagt aan een geïntegreerd leerproces. Hierdoor ontstaat een omgeving waarin leerlingen niet alleen kennis vergaren, maar ook actief leren hoe ze deze kennis kunnen toepassen in de samenleving⁶.

Dit biedt ook een antwoord op de vaststelling uit recent onderzoek waaruit blijkt dat leerlingen duurzaamheid wel waarderen, maar slechts in beperkte mate bereid zijn actie te ondernemen⁷ en ook dat milieukennis bij studenten in Vlaanderen beperkt is⁸ en we hier zelfs op Europees vlak eerder zwak scoren⁹.

Een **actiegerichte aanpak**^{10, 11} geeft leerlingen effectief het vertrouwen om de eigen impact op vlak van duurzaamheid te vergroten. Kennis over de oorzaken en effecten van duurzaamheidsuitdagingen vormt daarbij de noodzakelijke basis en gaat best gepaard met een vertrouwen in de eigen

² UNESCO Education for Sustainable Development - a roadmap

³ COUNCIL RECOMMENDATION on learning for environmental sustainability

⁴ European Commission: European Education and Culture Executive Agency, *Learning for sustainability in Europe – Building competences and supporting teachers and schools – Eurydice report*, Publications Office of the European Union, 2024, <https://data.europa.eu/doi/10.2797/81397>

⁵ Holst, J. (2023). Towards Coherence on Sustainability in Education: A Systematic Review of Whole Institution Approaches. *Sustainability Science*, 18(2), 1015–1030

⁶ OECD (2025), *Empowered Citizens, Informed Consumers and Skilled Workers: Designing Education and Skills Policies for a Sustainable Future*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/311cdeb-en>.

⁷ Education and Training Monitor 2024

⁸ Ducol, L. Anciaux, A., Catellani, Lits, G., Galand, B., Nils, F., Rihoux, B. et Coughnon, L.-A. (2022). Jongeren, Communicatie & Klimaat. Diversiteit van uitdagingen bij 15-24-jarigen in België. Rapport van de UCLouvain op verzoek van de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling

⁹ von Davier, M., Kennedy, A., Reynolds, K., Fishbein, B., Khorramdel, L., Aldrich, C., Bookbinder, A., Bezirhan, U., & Yin, L. (2024). *TIMSS 2023 International Results in Mathematics and Science*. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center. <https://doi.org/10.6017/lse.tpisc.timss.rs6460>

¹⁰ Wanda Sass & Sven De Maeyer & Jelle Boeve-de Pauw & Peter Van Petegem, 2023.

"Honing action competence in sustainable development: what happens in classrooms matters," *Environment, Development and Sustainability: A Multidisciplinary Approach to the Theory and Practice of Sustainable Development*, Springer, vol. 25(4), pages 3649–3670, April.

¹¹ Jensen, B. B., & Schnack, K. (2006). The action competence approach in environmental education: Reprinted from *Environmental Education Research* (1997) 3(2), pp. 163–178. *Environmental Education Research*, 12(3–4), 471–486. <https://doi.org/10.1080/13504620600943053>

handelingsbekwaamheid. Door te focussen op mogelijke oplossingen en strategieën voor verandering wordt doemdenken vermeden en krijgen leerlingen het gevoel dat ze hieraan kunnen bijdragen.

Deze inzichten vormen belangrijke uitgangspunten voor het MOS-programma. Samen met de elementen uit de evaluatie (bijlagen) vormen ze een pleidooi voor de geïntegreerde aanpak rond “duurzame leer- én leefomgeving”, waarbij leerlingen in direct contact kunnen komen met natuur en met levensechte duurzaamheidsuitdagingen uit de omgeving.

3 SAMENWERKINGSVERBAND

3.1 MOS-PARTNERS

MOS-coördinatie

Duurzaam Educatiepunt van het Departement Omgeving geeft uitvoering aan het Vlaams beleid rond duurzaamheidseducatie. De MOS-coördinatie is ingebed binnen Duurzaam Educatiepunt en behartigt de inhoudelijke prioriteiten vanuit het brede Omgevingsbeleid en ruimer dat van de Vlaamse overheid. Ze zet in op synergiën met initiatieven van de verschillende betrokken departementen en agentschappen.

MOS-begeleiders

De MOS-begeleiders zijn ingebed in de werking van de provincies en van de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC):

- MOS Antwerpen: PIME – Provinciaal Instituut voor Milieu Educatie.
- MOS Limburg: Provinciaal Natuurcentrum.
- MOS Oost-Vlaanderen: Dienst Natuur- en Milieueducatie.
- MOS Vlaams-Brabant: Provinciehuis, dienst Leefmilieu.
- MOS West-Vlaanderen: Provinciehuis Boeverbos, Dienst MiNaWa, sectie Natuur- en Milieueducatie.
- MOS Brussel: Onderwijscentrum Brussel (OCB) van de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC).

De MOS-begeleiders kunnen lokaal rekenen op nauwe samenwerking met collega's die uitvoering geven aan het beleid op vlak van Omgeving, Onderwijs en Natuur- en Milieueducatie.

MOS-overleg

De MOS-partners voorzien in onderling overleg om de werking op te volgen. Het MOS-overleg behandelt contractuele verbintenissen en de evaluatie van de lopende werking (op basis van de indicatoren).

Ze bewaakt daarbij de uniformiteit van de werking, rekening houdend met lokale eigenheid en het aansluiten bij de omgevingsdoelstellingen en de onderwijsdoelen. Ze vraagt hiervoor advies aan de MOS-begeleidingscommissie (zie verder).

3.2 PERSONEEL

Voor de implementatie van MOS in de scholen stelt elke provincie minstens 3 VTE MOS-begeleiders tewerk; de Vlaamse Gemeenschapscommissie stelt minstens 1 VTE MOS-begeleider tewerk. Voor de coördinatie van het gehele project zet de Vlaamse overheid minstens 4 VTE coördinatoren in die samen de MOS-coördinatie vormen.

Binnen de kredieten voorzien in de Vlaamse begroting voor het desbetreffende begrotingsjaar wordt een tegemoetkoming van de volledige loonkost van 1 VTE MOS-begeleider van de Vlaamse Gemeenschapscommissie voorzien. Van het saldo van de voorziene kredieten wordt een evenredig deel voor elke provincie voorzien als tegemoetkoming voor de loonkosten van 2 VTE provinciale MOS-begeleiders per provincie, na de aanwerving van de eerste VTE MOS-begeleider op budgetten van de provincie.

3.3 WERKINGSMIDDELEN

De Vlaamse Regering voorziet jaarlijks binnen de Vlaamse begroting voor het desbetreffende begrotingsjaar werkingskrediet voor de MOS-werking. Deze middelen dienen onder andere voor de ontwikkeling van professionaliseringsaanbod, communicatie en onderzoek.

De provincies en de VGC voorzien jaarlijks binnen hun begroting middelen voor de implementatie van MOS tot op schoolniveau. Het gaat hierbij bv. om logistieke ondersteuning van begeleidingen en vormingsmomenten of middelen voor lokale communicatie met de scholen. Ook geven verschillende partners subsidies voor de natuurlijke inrichting van schooldomeinen of wordt er binnen de MOS-werking gebruik gemaakt van lokaal educatief materiaal. Deze middelen maken deel uit van de reguliere begroting van de partners.

4 MONITORING EN EVALUATIE

4.1 DOELSTELLINGENCASCADE EN INDICATOREN

De evaluatie van het lopende MOS-programma is bijgevoegd. Ook voor het voorliggende programma is het de ambitie van alle partners om de MOS-werking goed op te volgen en bij te sturen wanneer nodig. De MOS-doelstellingencascade is zo opgebouwd dat ze alle partners in staat stelt de aanpak periodiek te evalueren op vlak van impact, effectiviteit en efficiëntie.

Tegelijkertijd houdt ze rekening met haalbaarheid van de meetinspanning voor zowel de betrokken organisaties als voor de leerkrachten en directies. Duurzaam Educatiepunt houdt de vinger aan de pols van nieuwe ontwikkelingen op vlak van monitoring en evaluatie van duurzaamheidseducatie. Duurzaam Educatiepunt is partner in verschillende internationale onderzoeksprojecten en beleidsmatige processen die focussen op impactmeting van duurzaamheidseducatie. Het permanent verbeteren van de kwaliteit van de MOS-werking is een gedeelde ambitie van alle MOS-partners.

De doelstellingencascade is als volgt opgebouwd:

Doelstellingen	Eigenschappen	Indicatoren	Monitoring
Impactdoelstelling (WAAROM)	Lange termijn (>5 jaar) Gedeeld eigenaarschap: Het MOS-programma is niet als enige verantwoordelijk voor het behalen van dit doel. Meerdere externe actoren en factoren spelen een rol.	Maatschappelijke effectindicator(en) (MEI)	Via periodieke contextanalyse: meting van de toestand van de MEI bij de doelgroep.
Strategische doelstelling (HOE)	Middellange termijn (5 jaar) Draagt bij aan een Impactdoelstelling. MOS is grotendeels verantwoordelijk voor het behalen van de doelstelling.	Eigen Impactindicator(en) (EII) Naast de effectiviteit volgt MOS de efficiëntie op door de inspanning (middelen) per strategisch doel op te volgen.	Opvolging van de indicatoren kan door: - integratie van de indicatoren op operationeel niveau over meerdere jaren - tussentijdse meting van EII bij de doelgroep

Operationele doelstelling (WAT)	Korte termijn: Eén jaar. Activiteiten worden opgenomen in het operationeel plan. Deze dragen bij aan één of meerdere strategische doelstellingen. MOS is zelf volledig eigenaar van de doelstelling.	Kritieke Performantie Indicator (KPI): vooraf genormeerd getal. Of Kengetal (KG): opvolging van indicator zonder vooraf gestelde norm. Het kan hierbij zowel gaan om een mix van indicatoren op niveau output (bv aantal studiedagen) als outcome (bv. kwaliteitsscore die de deelnemers aangeven). Verder wordt ook de inspanning (middelen) per operationeel doel opgevolgd om de efficiëntie van de maatregelen op te volgen.	Meting van Kritieke Performantie Indicator (KPI) of Kengetal (KG). De score op de indicatoren van het afgelopen jaar worden opgenomen in het MOS-jaarverslag.
--	--	--	--

4.2 OPVOLGING, EVALUATIE EN AFSTEMMING MET HET ONDERWIJS

De MOS doelstellingencascade laat toe de impact, efficiëntie en effectiviteit van het MOS-programma op te volgen en de werking bij te sturen waar nodig.

Jaarlijks evalueren de MOS-partners de werking aan de hand van een **jaarverslag** met de indicatoren verbonden aan het MOS-programma en het operationeel plan.

Minstens 1x per jaar organiseert de MOS-coördinatie een **MOS-begeleidingscommissie**.

De begeleidingscommissie **formuleert advies** op de MOS-werking naar aanleiding van het jaarverslag.

De begeleidingscommissie is samengesteld uit minstens:

- 1 vertegenwoordiger van het departement Omgeving
- 1 vertegenwoordiger van het departement Onderwijs en Vorming
- 1 vertegenwoordiger per onderwijskoepel

De begeleidingscommissie bewaakt in haar advies o.a. het aansluiten van MOS bij de onderwijsdoelen. Bij wijziging in **onderwijsdoelen**, voorziet de MOS-coördinatie in overleg met de administratie Onderwijs en Vorming in de opleiding van de MOS-begeleiders.

5 MOS-PROGRAMMA

5.1 MISSIE

MOS realiseert samen met schoolteams duurzame leer- en leefomgevingen.

5.2 VISIE

Scholen kunnen een sleutelrol opnemen in de ontwikkeling van kennis, vaardigheden en attitudes die nodig zijn om een duurzame samenleving en groene transitie mee vorm te geven (**duurzaamheidscompetenties**). Dit lukt het best wanneer leerlingen in contact kunnen komen met natuur en met levensechte duurzaamheidsuitdagingen uit de omgeving.

Scholen realiseren een **duurzame leer- en leefomgeving** wanneer ze via een integrale schoolbenadering streven naar een duurzame samenleving in het **onderwijsaanbod** (lessen, activiteiten, projecten, leerinhouden, methodieken), de **schoolinrichting**, het **schoolbeleid** (leiderschap, organisatie, participatie) en de verankering van de school in de **buurt**.

MOS focust in haar werking op de zorg voor de planetaire draagkracht en bevordert daarbij het inzicht in de onderling verbonden mondiale uitdagingen waar we voor staan.

5.3 IMPACTDOELSTELLINGEN

MOS-scholen werken aan het realiseren van een duurzame leer- en leefomgeving.

Het MOS-programma beoogt daarbij volgende impactdoelstellingen:

1. **ID1 Leerlingen** ontwikkelen op school de **competenties** die nodig zijn voor een duurzame samenleving en een groene transitie.
2. **ID2 Leerkrachten, directies en ander schoolpersoneel** hebben de **competenties** om van hun school een duurzame leer- en leefomgeving te maken.
3. **ID3 Scholen** realiseren een duurzame leer- en leefomgeving.

Voor elk van deze doelstellingen zijn er verschillende factoren die hierop een invloed hebben. Het MOS-programma is geen eigenaar van het effectief gevoerde beleid op school, noch van de competenties van het schoolteam en van de leerlingen. Impact doelt hier dus op waar het MOS-programma uiteindelijk naar streeft. Het gaat hier niet één-op-één om de impact van het MOS-programma an sich.

Toch is het voor de MOS-werking van belang deze langere termijn doelen voor ogen te houden en deze periodiek op te volgen. Om de beoogde impact (ID 1-3) op te volgen maakt MOS gebruik van gestructureerde vragenlijsten, mede gebaseerd op:

1. Olsson et al. 2022 (Daniel Olsson, Niklas Gericke, Wanda Sass & Jelle Boeve-de Pauw (2020): Self-perceived action competence for sustainability: the theoretical grounding and empirical validation of a novel research instrument, *Environmental Education Research*, 26:5, 742-760);
2. Sass et al. 2022 (Wanda Sass, Ellen Claes, Jelle Boeve-de Pauw, Sven De Maeyer, Wouter Schelfhout, Peter Van Petegem & Maria Magdalena Isac (2022) Measuring professional action competence in education for sustainable development (PACesd), *Environmental Education Research*, 28:2, 260-275);

3. Torsdottir et al. 2023 (Ane Eir Torsdottir, Astrid Tonette Sinnes, Daniel Olsson & Arjen Wals 2023: Do students have anything to say? Student participation in a whole school approach to sustainability, Environmental Education Research).

MOS maakt gebruik van de meest recente wetenschappelijke inzichten op dit vlak. Eén eenduidig internationaal aanvaard kader ontbreekt momenteel echter. Om die reden lanceerde de EU een specifieke [Horizon-oproep](#). Deze oproep geeft uitvoering van de EU-Raadsaanbeveling over Leren voor de Groene Transitie en Duurzame Ontwikkeling (educatieve luik van Green Deal) en wil de wetenschappelijke basis voor de impactmeting van duurzaamheids- en klimaateducatie en de leeruitkomsten ervan verbeteren.

Het departement Omgeving (Duurzaam Educatiepunt) neemt als maatschappelijke partner deel aan het project IMP>ACT¹² (Impact Assessment for Action Competence) dat deze oproep won. Het project is een samenwerking tussen 5 academische partners en 6 maatschappelijke partners gespreid over 7 landen. De inzichten uit IMP>ACT zullen verder mee invulling geven aan de opvolging van de impactdoelen.

5.4 STRATEGISCHE EN OPERATIONELE DOELSTELLINGEN

MOS zet 3 strategieën in om vooruitgang te boeken op vlak van bovenstaande impactdoelstellingen. Per **strategische doelstelling** zijn *Eigen Impactindicatoren* geformuleerd die de evaluatie van deze strategieën mogelijk maken.

Hieronder zijn telkens ook **operationele doelstellingen** opgenomen. Deze worden jaarlijks verder in concrete activiteiten vertaald in het gemeenschappelijk operationeel plan. Hierbij houden de MOS-partners rekening met wijzigende noden vanuit de doelgroep, inzichten uit wetenschappelijk onderzoek, beleidsprioriteiten. Zo blijft de MOS-werking flexibel en relevant.

SD 1: De MOS-trajectbegeleiding ondersteunt scholen bij concrete realisaties voor een duurzame leer- en leefomgeving.

MOS-scholen kunnen een beroep doen op de expertise en begeleiding van hun lokale MOS-begeleiders. Tijdens enkele schoolbezoeken ondersteunt de MOS-begeleider het schoolteam in **hun proces om tot een concrete realisatie te komen voor een duurzamere leer- en leefomgeving (SD1)**. Tijdens dit proces wordt ook gewerkt aan de capaciteit van het schoolpersoneel (SD2) om ook in de toekomst nieuwe initiatieven op te zetten.

Deze begeleiding is steeds op maat van de specifieke noden van de school. MOS geeft daarbij **prioriteit** aan realisaties die inspelen op **duurzaamheidsuitdagingen binnen het Vlaamse en lokale omgevingsbeleid en op realisatie van de onderwijsdoelen**.

Het kan hierbij bv. gaan om structurele werking rond klimaateducatie, natuurlijk inrichten van het schooldomein en educatief gebruik van de buitenruimte, een traject rond duurzame voeding op school, geïntegreerd werken rond duurzaam wonen en bouwen in technische richtingen, leerkansen bij verduurzaming van de organisatie van de school in de praktijk aangrijpen voor leerlingen in technische of beroepsgeoriënteerde richtingen, competentieontwikkeling voor een circulaire economie ... Op het MOS-overleg worden de jaarlijkse prioritaire thematieken vastgelegd in de afsprakennota, teneinde de focus en doeltreffendheid van de werking te waarborgen.

MOS-begeleiders zijn hierbij enerzijds facilitator van het proces van de school. Anderzijds brengen ze ook kennis, expertise en netwerk aan. Zo kunnen MOS-begeleiders bv verwijzen naar Vlaamse of provinciale subsidies, andere beleidsinitiatieven of doorverwijzen naar andere gespecialiseerde spelers die relevant zijn in functie van een duurzame leer- en leefomgeving.

¹² <https://impactforaction.eu/>

Het directe contact en het feit dat de MOS-begeleider echt kan inspelen op maat van de noden van de school vormt een belangrijke en unieke meerwaarde van MOS en wordt door schoolteams sterk gewaardeerd¹³.

MOS streeft bij trajectbegeleiding naar realisaties op niveau van de leerlingen, leerkrachten en het schoolbeleid en op vlak van de leer- en leefomgeving. De MOS-begeleiders richten zich op ondersteuning van het schoolteam, ze werken zelf niet rechtstreeks in eerste lijn naar leerlingen. MOS mikt met de MOS-begeleidingstrajecten op kwalitatieve verdieping bij scholen die een sterk engagement opnemen op vlak van duurzame leer- en leefomgeving.

MOS streeft naar een aanbod van begeleiding dat basisscholen en secundaire scholen even veel aanspreekt en dat is afgestemd op de specifieke noden en context van deze verschillende onderwijsniveaus. De vraag naar deze begeleiding kan daarbij groter zijn dan het MOS aanbod. MOS hanteert daarom via de afsprakennota criteria om vraag en aanbod goed op elkaar af te stemmen.

Eigen Impactindicatoren:

1. De evaluatie van de MOS-trajectbegeleiding scoort gemiddeld minstens 7/10.
De score wordt via een evaluatie na de trajectbegeleiding door MOS en de school opgebouwd uit:
 - de zelfevaluatiescore van de school (x/10) die aangeeft in welke mate er een concrete vooruitgang is geboekt op vlak van 1 of meerdere vooraf bepaalde impactdoelstellingen tijdens de MOS-begeleiding;
 - de mate waarin scholen aangeven dat de begeleiding hen geholpen heeft bij een concrete realisatie voor een duurzame leer- en leefomgeving (score x/10).
2. Aantal trajectbegeleidingen in het basisonderwijs (aanvragen + afgeronde trajectbegeleidingen).
3. Aantal trajectbegeleidingen in het secundair onderwijs (aanvragen + afgeronde trajectbegeleidingen).
4. Overzicht geïnvesteerde middelen.

Operationele doelstellingen

MOS voorziet in volgende trajectbegeleidingen:

1. **trajectbegeleiding** in het **basisonderwijs**;
2. **trajectbegeleiding** in het **secundair onderwijs**;
3. **trajectbegeleiding** met specifieke **thematische focus** (bv. klimaat, vergroening, duurzame voeding, circulaire economie ...), jaarlijks af te spreken in het operationeel plan.

Indicatoren:

1. Kwalitatieve indicatoren adhv bevraging/evaluatieformulier (zie boven).
2. Aantal scholen begeleid (opgesplitst basis/secundair en per type trajectbegeleiding, zie boven).
3. Overzicht geïnvesteerde middelen.

¹³ Zie evaluatie MOS-werking: trajectbegeleidingen krijgen gemiddeld een score van 7,8/10 op de vraag "in welke mate versterkte het MOS-traject de werking rond duurzaamheid op jouw school".

SD 2: Het MOS-professionaliseringsaanbod versterkt de competenties van het schoolpersoneel om van hun school een duurzame leer- en leefomgeving te maken.

MOS organiseert netwerk- en vormingsmomenten en biedt ondersteunende materialen aan voor leerkrachten, directies en ander schoolpersoneel. MOS werkt hierbij nauw samen met partners en maakt wegwijs in aanbod van derden. MOS ontwerpt gecontextualiseerd aanbod. Dit is aanbod dat inspeelt op de verschillende noden binnen de doelgroep (bv. specifiek voor bepaalde richtingen in het secundair onderwijs). MOS streeft naar een professionaliseringsaanbod dat basisscholen en secundaire scholen even veel aanspreekt en dat is afgestemd op de specifieke noden en context van deze verschillende onderwijsniveaus. De onderwijsdoelen staan daarbij centraal.

Eigen Impactindicatoren:

1. Evaluatie van het MOS-professionaliseringsaanbod scoort gemiddeld minstens 7/10. Hierbij wordt gepolst naar de kwaliteit van de vorming en de mate waarin deelnemers inschatten concreet aan de slag te zullen gaan.
2. Aantal bereikte leerkrachten/directies/schoolpersoneel in het basisonderwijs.
3. Aantal bereikte leerkrachten/directies/schoolpersoneel in het secundair onderwijs.
4. Overzicht geïnvesteerde middelen.

Operationele doelstellingen:

1. MOS organiseert (online) **netwerk- en vormingsmomenten**.
2. MOS biedt **informatie, inspiratie en advies** aan voor het schoolpersoneel.
3. MOS biedt scholen een mix aan van **(online) materialen**, tools en inspirerende voorbeelden. Indien het gaat om didactisch materiaal waarmee leerlingen rechtstreeks in contact komen, dient dit materiaal het keurmerk van Leerpunt te hebben zodat de educatieve kwaliteit gegarandeerd is.
4. MOS **informeert** scholen over beschikbare subsidies of andere ondersteuning voor een duurzame leer- en leefomgeving.

Indicatoren:

1. Lijst + aantal MOS (lerende)netwerk- en vormingsmomenten.
2. Aantal deelnemers (opgeplitst basis en secundair).
3. Lijst + aantal ondersteunend materiaal.
4. Kwaliteitsscore adhv bevraging/evaluatieformulier (zie boven).
5. Overzicht geïnvesteerde middelen.

SD3. MOS versterkt initiatief voor een duurzame leer- en leefomgeving

MOS-scholen maken deel uit van een groeiende, actieve en lerende gemeenschap van scholen die initiatief nemen om van hun scholen duurzame leer- en leefomgevingen te maken.

Zien doen, doet doen. MOS-scholen inspireren elkaar.

Eigen Impactindicatoren:

1. De mate waarin MOS-scholen aangeven initiatief te hebben ondernomen om van hun school een duurzame leer- en leefomgeving te maken (MOS voorziet daartoe een gestandaardiseerde evaluatielijst).

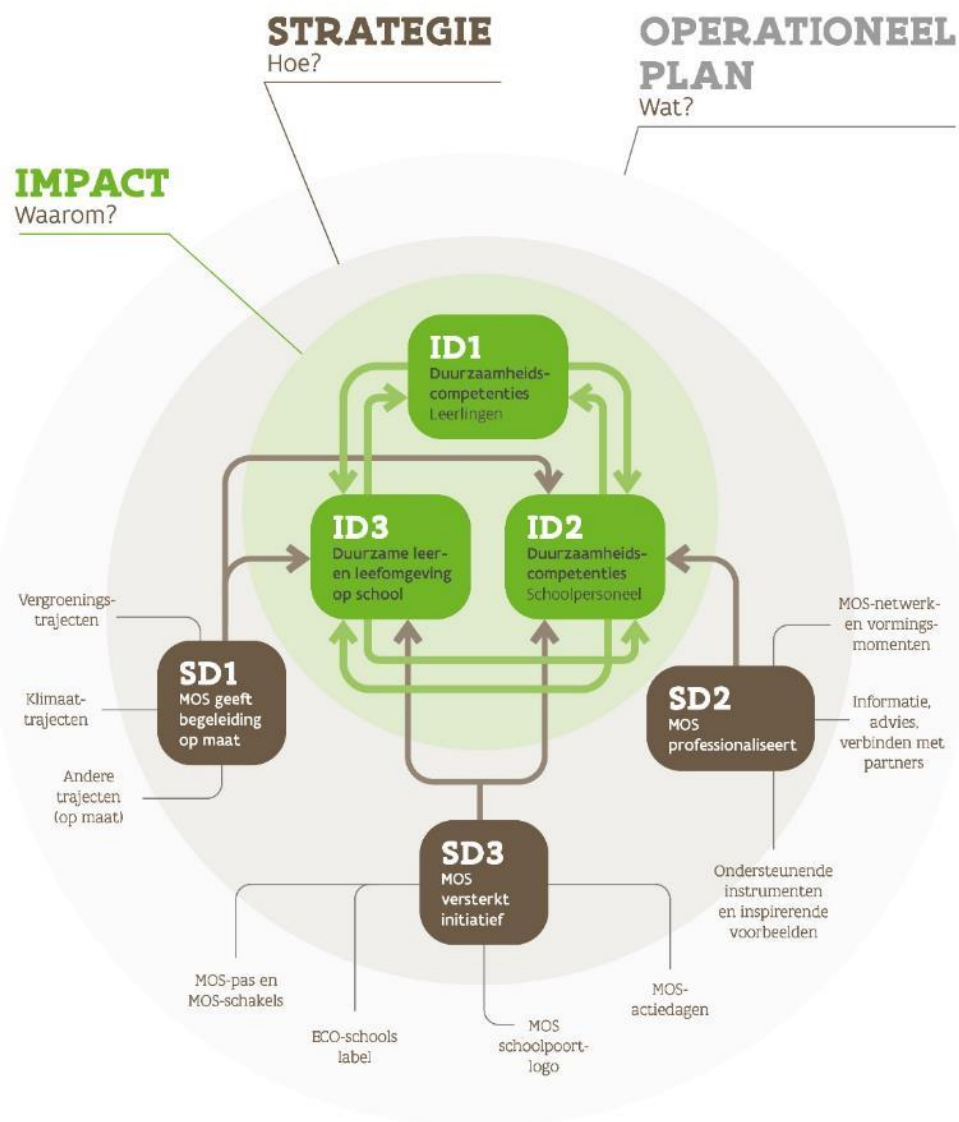
2. De mate waarin MOS-scholen aangeven dat het MOS-aanbod hen heeft aangezet om van hun school een duurzame leer- en leefomgeving te maken.
3. Aantal MOS-scholen (basis en secundair).
4. Aantal scholen met Eco-Schoolslabel (basis en secundair).
5. Overzicht geïnvesteerde middelen.

Operationele doelen:

1. **MOS-scholen** registreren zich als MOS-school en engageren zich zo om van hun school een duurzame leer- en leefomgeving te maken. Ze communiceren hun engagement door het gebruik van het MOS-schoolpoortlogo.
2. De MOS-partners streven ernaar en nemen initiatieven om het aantal MOS-scholen te vergroten.
3. MOS waardeert uitzonderlijke duurzame, straffe scholen, door hen het internationale **Eco-Schoolslabel** (Groene Vlag) toe te kennen.
4. MOS stimuleert het bezoek aan duurzame leer- en leefomgevingen buiten de school (bv MOS-schakels) via de **MOS-pas**.
5. MOS organiseert **actiedagen** rond prioritaire thematieken om engagement op school te stimuleren.
6. MOS inspireert via de **nieuwsbrief** en andere online media (opgenomen in jaarlijks communicatieplan).
7. MOS biedt (**online**) **materialen en tools** aan om initiatief op school te versterken.

Indicatoren:

1. Aantal MOS-scholen (basis en secundair).
2. Aantal gecontacteerde scholen (niet-MOS scholen + MOS-scholen; basis en secundair – met een bijzondere nadruk op secundaire scholen) en de resultaten van deze contacten (samenwerking tot stand gekomen of niet)
3. Aantal uitgereikte MOS-passen.
4. Aantal aantal Ecoschoolswerksessies op scholen.
5. Aantal uitgereikte groene vlaggen.
6. Aantal verzonden nieuwsbrieven + aantal abonnees.
7. Aantal georganiseerde actiedagen.
8. Overzicht geïnvesteerde middelen.

5.5 VERKLARENDE WOORDENLIJST

Duurzame leer- en leefomgeving

Scholen realiseren een **duurzame leer- en leefomgeving** wanneer ze via een integrale schoolbenadering **streven naar een duurzame samenleving in het onderwijs** (lessen, activiteiten, projecten, leerinhouden, methodieken), de **schoolinrichting**, het **schoolbeleid** (leiderschap, organisatie, participatie) en de verankering van de school in de **buurt**.

Integrale schoolbenadering

De UNESCO¹⁴ en de Europese Commissie¹⁵ wijzen op het belang van een integrale schoolbenadering als strategie voor goede duurzaamheidseducatie. Bij een integrale schoolbenadering verankert de school haar streven naar een duurzame samenleving in het curriculum, de pedagogiek en didactiek, het gebouw en de bedrijfsvoering, de professionele ontwikkeling van haar personeel, de omgeving van de school en de visie van de school. MOS streeft in haar werking deze holistische aanpak na en vertaalt dit concreet in bv de aanpak van trajectbegeleiding of professionalisering. MOS inspireert zich in haar werking op het model¹⁶ van Wals & Mathie 2022.

¹⁴ UNESCO Education for Sustainable Development - a roadmap

¹⁵ COUNCIL RECOMMENDATION on learning for environmental sustainability

¹⁶ Wals & Mathie 2022

MOS – duurzame scholen, straffe scholen
mosvlaanderen.be

DEPARTEMENT
OMGEVING

Provincie
Antwerpen

VLAAMS-
BRABANT

provincie
Oost-Vlaanderen

brussel

west-vlaanderen
de gestroomte provincie